

Dansen in Rawas.

DOOR

WINTER.

Reizigers in de residentie Palembang komen allicht in de gelegenheid in een of ander dorp of op de standplaats van een besturend ambtenaar het dansen der inlandsche meisjes te zien. En te bewonderen, had ik bijna hier bijgevoegd. Nu, zoover komt het gewoonlijk niet wanneer de reizigers van Nederlandschen landaard zijn. Zijn ze jong, dan hebben ze al spoedig genoeg van het zien dansen, doch blijven niettemin, meer hun aandacht wijdende aan de schoone van hartstocht dweepende oogen en de lenige fraai gevormde lichamen der danseressen dan aan den dans die zij uitvoeren. Zijn ze oud, daarbij misschien nog wat vermoeid van hun laatsten reistocht, dan proponeeren ze al gauw om maar rustig een whiskey soda te gaan drinken, liefst niet al te dicht bij het dansen en de den dans begeleidende muziek. Toch hebben ze, behalve de vermoeiden — een vermoeid mensch heeft nergens plezier in; eene Taglioni, eene Vestris of Grisi zou hij niet willen zien dansen — ongelijk met niets geen behagen te scheppen in wat zij noemen altijd datzelfde eentonige gedraai en verwringen van ledematen, want de dansen zijn soms inderdaad schoon, interessant en bevallig.

Laten we eens een dansfeest bijwonen. We gaan daartoe naar het landschap Rawas, wijl we nergens, bij Maleische volken, beter kunnen zien dansen dan daar, behalve in Djambi's bovenlanden waar we niet veilig zijn. De echte „totoks”, dezulke die zoo zijn geschapen dat ze in geheel hun denken en al hun gewaarwordingen toch altijd „totoks” blijven, al zijn ze ook geruimen tijd in Indië, laten wij thuis. Dansen is en blijft voor hen een prettig opgewekt soort gymnastiek van het eigen lichaam en wat nadere aanraking met vrouwen. Wat wij hun zullen laten zien is geen dansen, dat is niets en daar blijven ze bij.

Die met mij mede gaan, zullen er anders over denken, zoodra zij den indischen dans begrijpen, die door bevallige bewegingen en

sobere, beteekenisvolle gebaren gevoelens uitdrukt van liefde en smart, van hartstocht en vreugde of gebeurtenissen voorstelt, die belang inboezemen. Ze zullen door langen tijd te blijven toezien wanneer de gelegenheid medebrengt om goed en mooi te zien dansen den inlander, die vele uren achtereen met groot genot en volle aandacht de rythmische bewegingen volgt, in waardeering nabij komen en mooi, lief, behagelijk en interessant vinden, wat de geheel oningewijde leelijk en vervelend vindt, en als kunst zoowel als genot versmaadt.

Wij kiezen een avondpartij, hoewel overdag ook wel wordt gedanst.

Van uit de pasanggrahan zien we telkens lichtjes op de diep beneden ons door een smalle vallei stroomende rivier. Die lichten zijn van de flambouwen of lantaarns op de ranke prauwtjes, waarmede de jonge dorps-schoonen, vergezeld van een paar hunner naaste verwanten, soms ook door een oude vrouw als duenna, van het tegen over ons liggend of de wat verder gelegen dorpen naar de partij worden gebracht. Als Oostersche gondels, dragende jeugd en schoonheid, varen de verlichte prauwtjes ons daar in de diepte voorbij en verlevendigen zeer bekoorlijk het altijd schoone Indische landschap.

Een inlandsch hoofd komt den besturenden ambtenaar, die gezag voerende over een groot deel der residentie Palembang, hier op dienstreis is en onzen gastheer, berichten dat de „gadis“ (jonge meisjes) in de balei present zijn. Langzaam wandelen we op naar het nabij gelegen uit één groote zaal bestaande raadhuys, dat tamelijk voldoende verlicht is door een hanglamp van het hoofd der plaats, twee hanglampen die „wakaf“ zijn, d.i. gemeenschappelijk eigendom der dorpsbewoners en de door de feestgangers medegebrachte lantaarns en eenige damarlampen (op een voetstuk staande kokers met hars gevuld, de primitieve, ouderwetsche, niet ongezellig lichtende lamp der vaderen). Voor de Europeanen is aan het einde der balei een met een shawl overdekte ruwe vierkante tafel geplaatst en zijn er stoelen gebracht; de inlanders zitten op naar de wijze van hun landaard op den vloer uitgerolde matjes, de schoonste jonge dames hebben hun eigen mooie, fijne matjes medegebracht. Van een bonte rei is als niet strookende met Oostersche zeden geen sprake. De mannen en knapen zijn op reien gezeten langs een der lange zijden van den balei, de dames vonden hun plaatsen langs den tegenovergestelden kant en als ware de groote ruimte in het midden der zaal nog niet

genoeg om scheiding te maken tusschen de bokken en de schapen, was daar in het midden een lange balk, die werd weggetrokken toen wij waren binnen getreden. Menige liefdesblik, discreet en bijna onmerkbaar, daarom niet minder krachtig was zeker al over dien balk heengegaan, want zulk een gelegenheid tot kennis-making van de jongelui met de huwbare meisjes — al is die ook op een afstand en zonder gelegenheid tot discours of galante woorden — is heerlijk. Zoo uren lang de meisjes te mogen zien op hun fraaist uitgedoscht, met gouden en steenen versierselen getooid, keurig en met zorg gekapt, het aangezicht met bedak geblancket; zoo nu en dan een steelsgewijze geworpen blik op te vangen uit de door een toiletkunstmiddeltje nog donkerder, grooter en sprekender gemaakte oogen van een der pronkpoppetjes — het is een genot, waarbij men zich in het paradijs waant en waar al lang te voren, ook door de meisjes naar verlangd is. Voor hen is het evenzeer een genoegen, eens kennis te kunnen maken met de jonge mannen, die ze vinden dat er knap, mooi en flink uitzien en zich gedragen met keurig nette manieren.

Laten we ze converseeren in hun oogentaal en daarin hun geheimpjes fluisteren, letten we niet op een vlammetje van jalouzie dat hier of daar gloort in een mooi meisjesoog of een blik die een dolksteek bedoelt voor een mededingster naar een mannenhart; zien we liever goed toe naar den dans die begint.

Veel moeite heeft de ceremoniemeester ex professo niet gehad om te doen aanvangen. Er zijn een paar meisjes, die wetende dat ze het mooist van allen kunnen dansen, onmiddellijk gehoor geven aan zijn middels een gebaar gedane uitnoodiging om te beginnen. Ongaarne de eer latende aan andere meisjes om het eerst te dansen staan de „reines du bal,” de bajadères par excellence dadelijk op, gaan langzaam en onbeschroomd tot voor het tafeltje waar de Europeanen zitten, en maken een gracieuse buiging voor den ambtenaar en daarna een voor diens gasten. In het midden der zaal voeren ze statig en keurig een dans uit, waarbij ze zich bijna niet van de plaats waar zij zijn bewegen. De muzikanten — dorpsbewoners die geen betaling eischen of krijgen voor hun spel evenmin als de ceremoniemeester voor zijn kunst — begeleiden met hun speeltuigen den dans. Welluidend en vriendelijk klinkt de muziek, die op een concert voor Europeanen geen bijval zou vinden, maar hier zoo geheel bij de omgeving past.

Of er geen programma is, vraagt een onzer reisgenooten, een globe-trotter, die half blasé is en blijkbaar behagen schept in wat het uiteinde der wereld hem hier biedt.

Daar is geen programma; maar ten zijn pleziere wil ik er wel een opmaken.

Eerst zij opgemerkt dat nu eenmaal het dansen begonnen is, het uren en uren voortduurt, des noods tot diep in den nacht. Pauzes zijn er niet. De danseuses, waaronder geen enkele die danseres is van beroep, gelijk men dat op Java heeft, wisselen elkander af. Na elken dans komen er weer andere, dansende bij tweeën, drieën of vieren tegelijk. Een enkel maal geven tusschen twee dansen in ook wel mannen bewijzen van hun kunst in den dienst van Terpsichoré. Het zijn dan bij deze gelegenheden, die niet te lang mogen duren, alleen de matadors, die zich daaraan wagen.

Daar het aantal dansen beperkt is — er zijn er zoover ik weet niet meer dan tien — worden ze meer dan eens gedanst op denzelfden avond. Sommige dansen, en zij die ze dansen, vallen zoo in den smaak dat men zeker wel gaarne zou willen bisseeren. Doch men voelt dat de bescheidenheid dat moet verbieden. Het dansen is zéér vermoeiend en daarom komt de uitnoodiging om een dans nog eens te doen eerst wanneer na dien dans reeds eenige andere zijn uitgevoerd. De ceremoniemeester doet dan het verzoek aan de bajadère wanneer men daartoe, op bescheiden nooit luidruchtige wijze, den wensch heeft te kennen geven.

Nu dan het programma gegeven van de tari's (dans heet tari; dansen is dus ménari).

- 1e. Tari Ketjinboeng.
- 2e. Tari Goendjing.
- 3e. Tari Kain.
- 4e. Tari Kipas (waaier dans).
- 5e. Tari palita (lampen dans).
- 6e. Tari bedil en tari pemoeroes (geweer en donderbus).
- 7e. Tari Sekin.
- 8e. Tari Saboeng (hanenvechten).
- 9e. Tari Piring (borden).
- 10e. Tari Piring 12 (12 borden).

De globe-trotter, die misschien wel eens schouderophalend met een trek van verveling op het gelaat op modebadplaatsen of in de grootste steden der beschaafde wereld programma's van ver-

makelijkheden had ingezien, was tevreden met ons program, dat zeker geen wereldberoemde uitvoeringen aankondigde en volgde met belangstelling den nu volgende dans, no. 1 van ons programma, Tari Ketjimboeng.

Deze dans wordt uitgevoerd door één persoon. Het is een dans van het begin tot het eind, al is het zooals we zien zullen tegelijk een pantomime. Ketjimboeng is het geluid dat in de rivier badende menschen met hun handen en voeten in het water maken.

Een meisje met een bijzonder lieve en zachte gelaatsuitdrukking trad op en stelde in haar dans eene moeder voor haar kind badende in de rivier. Het kind ontglipt hare handen. De moeder tracht vergeefs het kind nog te redden en wendt daarna alle pogingen aan om het terug te vinden, ten slotte middels een werpnet (djalo). Eindelijk gelukt het haar, maar het is het lijkje van den lieveling dat ze ophaalt. Aandoenlijk geeft de danseuse haar smart, haar radeloze smart weder in dans en zang.

Deze tari wordt begeleid door de rebab (inlandsche viool) waarop men tusschen het Ketjimboeng gevoelvol hoort de klaagtoon der ongelukkige moeder.

Het was een lief stukje maleische kunst dat de danseres ons had te aanschouwen gegeven. Heel mooi had ze gedanst. Zoo kunstig kon geen der aanwezige meisjes het haar nadoen, maar daarvoor was ze ook de radja gadis.

In de Maleische maatschappij heeft men eereambten die in westersche landen niet bestaan; zoo zijn er b.v. vaste betrekkingen bij het door ons hun sedert verboden, maar in de Maleische maatschappij als staatsinstelling geregelde hanenvechten; zoo is er in elk landschap eene radja gadis. Als teeken harer waardigheid heeft ze een fraai houten met koper of edel metaal beslagen staffe dat ze op partijen aldoor in de hand houdt. De radja gadis wordt gekozen, op een daartoe gehouden concours. Het heeft plaats, wanneer het ambt vacant is gekomen doordat zij die het bekleedde een huwelijk heeft aangegaan, overleden is dan wel verhuisd (iets dat zelden voorkomt), of wel om andere redenen het door andere meisjes zoo benijde baantje niet meer kan bekleeden. Soms, vooral dan wanneer de kontroleur, jong, ongehuwd en een lustig gezelschap is die van het volk, zijn vermaken en jonge meisjes houdt, wacht men tot de eerstvolgende maal dat deze besturende ambtenaar het hoofdorp van het landschap

bezoekt. Alles komt dan te zamen op dat dorp; de jonge meisjes uit de andere, tot het landschap behoorende dorpen zijn dan ook present. Zij die willen mededingen, meest dochters van notabele ingezetenen of hoofden, vertoonen dan hun kunsten en nadat ze allen hebben gedanst en er een twee- of drietal is aangewezen om nogmaals door een laatsten dans zich aan de eindbeslissing te wagen, geeft de kontroleur na eenig overleg met de hoofden en de kunstkenners den staf aan haar, die naar hun oordeel de eerepalm der kunst verdient. Gewoonlijk valt dit een meisje ten deel wier vader een min of meer aanzienlijk hoofd is. Met haar fraaiere, kostbaarder kleeding en sieraden, haar iets fijner manieren, haar minder groote schuchterheid had ze al dadelijk wat voor in den kampstrijd boven vele harermaatschappelijk minder bevoorrechte zusters. Een Koninginnetje van den dans heb ik gekend, wier vader een „mata gawei” ¹⁾ was, dat is een gewoon mensch tot werken en heerendiensten doen verordineerd. Het was een keurig fijn poppetje, nog heel jong, fameus welbespraakt en erg bij de hand. Toen ik haar voor de eerste maal zag op een partij waar zij krachtens haar eereambt het eerst zou dansen, trad ze met een allergracieuste buiging voor mij en vertelde mij, toen ik haar vroeg of ze een dochter van het hoofd was, als ware zij er trotsch op, dat ze het kind was eens „mata gawei's.” Ze danste zeer mooi, met eene zelfs voor een Indische groote *élégance*; waar zij danste was ze werkelijk de onovertroffene, de Koningin. De jonge meisjes haatten haar echter; ik zag het aan de minachtende blikken van de dochters der grooten, ik zag het aan al de donkere kijkers die haar zoo sierlijk, zoo beeldig schoon zagen dansen, dat men jaloersch was op het kind der armen, die nu overal, alleen door de kunst, zoo op den voorgrond stond.

Sommige meenen dat het eere-ambt van eerste danseuse, in de landschappen van Palembang is ingesteld door een resident, en dat de instelling zoo in den smaak is gevallen, dat men in elk tot een administratief geheel vereenigd aantal dorpen een radja gadis heeft tot op dezen dag. Zeker is het dat in die lang verloopene dagen een resident, bekend en berucht „amateur des femmes,” niet zooveel schrijfwerk hebbende als zij die in latere

¹⁾ Gawei is werken; mata is oog. Het is zoo iets als zooveel koppen, zooveel bajonetten, waarmede men menschen bedoelt. Bij heerendiensten spreekt men van zoo en zooveel mata gaweis.

dagen hoofd van dat gewest waren, de danskunst bevorderde en aanmoedigde door zijn tegenwoordigheid op de partijen en dat in zijn tijd heel Palembang danste. Overal in de binnenlanden leeft hij nog voort in de nagedachtenis als een Maecenas der kunst, een man die veel heeft lief gehad.

De volgende dans (Tari Goendjing) stelt voor een jong meisje dat haar toilet maakt. Goed uitgevoerd is deze Tari zeer aardig. Gamelanmuziek begeleidt dezen dans met een welklinkende wijs.

Men ziet het meisje — het toilet maken van een inlandsche schoone is niet zoo gauw afgeloopen als men wel zou denken — het haar opmaken, de oorringen en armbanden aandoen; de sarong schikken, het aangezicht blanketten met bedak.

Hoewel sprekende tot de zinnen blijft de dans toch in allen deele kuisch.

Ik kan er hier bijvoegen dat de dansen nooit onkuisch of onzedelijk zijn. Dergelijke publieke vertooningen leggen heelemaal niet in den aard van het voor goede manieren zoo veel voelende volk. Onwaar is dan ook de ethnografische nonsens, die ik bij veel andere dubieuze wetenschap eens in een deftig aangekleede studie las, dat de vrouwen in den dans de coitusbewegingen nabootsen, waarmede jonge meisjes geacht worden onbekend te zijn. Zoo iets mag bij de wilden gebeuren of hier te lande in een Walhalla, Eden, of hoe die op aarde reeds gelukzaligheid belovende plaatsen mogen heeten, de Maleiers kennen geen openbare vermakelijkheden dan die welke ingetogen, kuisch en strokende met goeden toon en zeden zijn.

Nu de danseres naar haar plaats op haar matje is teruggekeerd, waar de achter haar zittende duenna met een paar handbewegingen iets aan het weinig of in het geheel niets in de war geraakte kapsel der danseuse verbetert of een haarspeld of ander hoofdsiersel iets verplaatst, treden een viertal meisjes tegelijk op en dansen, door gamelanmuziek begeleidt den Tari Kain. Dat is de eenvoudigste dans, het gewone menari, dat alle meisjes wel zoowat kennen. De dans wordt uitgevoerd met den slendang, met de bevalligheid aan indische meisjes eigen, ongeveer op dezelfde wijze als het tandakken op Java.

Daarna zien we achtereenvolgens twee dansen — de Tari Kipas en de Tari Palita — elk door één meisje gedanst. De eerste wordt uitgevoerd met twee waaiers, die de dansende op de

meest gracieuse wijze hanteert. Hetzij ze deze al dansende toeslaat of uitspreidt, 't geschiedt altijd even elegant. Het was een mooi meisje die den waaierdans uitvoerde; zeer bevallig in haar bewegingen, was ze daar als een visioen uit een oosterschen droom.

De Tari Palita wordt gedanst door één meisje met drie lampjes of met drie kandelaars in de hand waarin kaarsen of kleine flambouwen branden. Ze vangt haar dansen aan met gewoon te menariën. Nadat ze een paar minuten zoo gedanst heeft, steekt de ceremoniemeester de voor haar staande lampjes aan en als ze branden, neemt zij ze al dansende een voor een op en vervolgt den dans met één licht op het hoofd en een in elke hand. Al haar ledematen bewegen zich bij den dans, de bloote voeten, de als vingers bewegelijke teenen, het hoofd, de schouders en heupen, de polsen, handpalmen en vingers, het boven- en beneden lijf, alles maakt afzonderlijke bewegingen, die allen samensmelten tot een bevallig en harmonisch geheel, dat naast gracie in de eerste plaats huldigt soberheid in de kunst. De lichtjes mogen niet uitgaan, zelfs niet bij de langste zwaaien die de dansende met haar armen kan doen. Eerst als de dans geëindigd is blaast ze met een tevreden gezichtje de lichtjes uit, en zien we door de lange donkere wimpers heen twee andere lichtjes flikkeren, die van triumf en genot van voldane meisjesijdelheid.

Ze heeft mooi gedanst. Toch, niemand applaudiseert. De bewonderende blikken der toeschouwers, hun voldane gelaatsuitdrukking, hier en daar een enkel als fluisterend uitgesproken woord van lof en waardeering, ze gelden voor haar als een vol applaus. De Oosterling, dat toonbeeld van welgemanierdheid, zou er een afschuw van hebben om als dank voor geschonken kunstgenot misbaar te maken, door stampen met de voeten, met wandelstokken en regenschermen; op soberder, minder onaesthetische wijs geeft hij te kennen zijn dank. De Indische kunstenaress zou er van schrikken, ze zou vluchten voor het erbarmelijk spektakel dat hare Europeesche kunstzuster zou doen zwemmen in zaligheid en het herdenken als de uiting van dankbaarheid en bewondering van ruw bewerkte naturen.

Loon, dank, glorie en triumf komt der kunst toe. Het moedigt haar aan en doet haar leven; maar als ik die alleruiterste tegenstellingen gedenk, van de kunst en haar dank bij beschaafde volken, waar de schoonste, hoogste harmonie der van waardeering,

genot en eerbied overvolle ziel, waar die in het leven heerlijkste en heiligste oogenblikken zoo wreed worden gestoord en ontstemd door een ruw, hinderlijk en met de stemming vloekend misbaar, rumoer en tumult, dan houd ik het met de opvatting van den Oosterling en zou liever mijn gevoel bedwingen of onder anderen vorm toonen. ¹⁾

Nadat er weer door eenige jonge dames gezamenlijk een dans is uitgevoerd, treedt een meisje op voor wie pistool en donderbus is gereed gelegd en aanschouwen we den dans van de militante jonkvrouw. Is ze op jacht als een Indische Diana, duelleert ze als een Amerikaansche jonge dame van den tegenwoordigen tijd, of stelt ze den krijgsman voor strijdende voor zijn vaderland? Ik weet het niet.

De steel van een pisangblad is haar pistool, een korte bamboe haar donderbus. Met een vluggen, stootenden zwaai werpt ze daar rijstkorrels uit, als het schroot dat den vijand moet doden. Aan den pisangsteel zijn twee insnijdingen gemaakt in de lengte, de daardoor voor een deel losgesneden bast zet ze op, 't verbeelden den trekker, de hanen of de kruitpannen van een ouderwetsch ruiterpistool, zooals men die nog veel in handen der bewoners van de verre binnenlanden vindt. Dansende doet ze eenige malen of ze 't pistool laadt, zot de kleppen ter grootte van een halve bladzijde postpapier eenige malen open, en dan na dat opzetten telkens de hand snel over den heelen steel strijkende, komen de kleppen met flink hoorbaren klets weer zooals ze zaten toen ze nog geheel één waren met den steel.

Ze hanteert haar wapens echt meisjesachtig, maar toch zoo flink en gedecideerd vuurt ze op den onzichtbaren tegenstander, dat ik geloof dat ze in werkelijkheid strijdende, voor de liefde zal ik maar zeggen, om nu niet weer over verdediging van vaderlandschen grond te spreken, zeker geen kwartier zou geven.

Dit was dus weer een dans tevens pantomime gelijk de dansen Ketjinboeng en Goendjing.

De stoere inlandsche deern had satisfactie van haar spel. De goedkeurende blikken der jongelingschap zeiden haar dat; de jaloesche oogjes van menige dorpsschoone bevestigden haar

¹⁾ Men veroordeele mijne opvatting niet. Men zou daarmede ook veroordeelen het oordeel van Wagner, den meester in de kunst, over dankbaarheid in zulk een vorm geuit.

triumf en hadden de verliefde blikken, die de globe-trotter aldoor op haar had geworpen, haar ijdelheid kunnen streelen, — gemerkt had ze ze natuurlijk, in wat de liefde raakt ziet de Indische scherp — dan had ze ook die kunnen rekenen tot de hulde algemeen toegebracht aan haar flinke, gezonde jeugd en aan haar spel.

Wat nu? Dat is geen jonge dame, geen dorpschoonheid die daar optreedt, gereed tot den dans.

Daar gaat door de heele balei, heel zacht als een geruisch van tevredenheid en bewondering, een idéetje van een applaus, een welkomstgroet op.

Een man begeeft zich tot voor het tafeltje waaraan wij zijn gezeten; lenig en sierlijk, met een tevreden, prettigen glimlach op het gelaat maakt hij een buiging voor den hoogsten ambtenaar en daarna een paar collectieve buigingen voor diens reisgezelschap. De ambtenaar, die hem schijnt te kennen begroet hem vriendelijk en een kort praatje met hem makende, hooren wij den hier blijkbaar welkome gast vertellen dat hij in een over de Djambische grens gelegen dorpje tijdelijk les gevende in de danskunst, zich op het bericht van de komst van den heer resident, herwaarts had begeven om hem te begroeten en zijn nederige hulde te brengen.

Het moet een respectabel eind weegs geweest zijn dat hij, gedreven door zijn gevoel van eerbied voor den vertegenwoordiger van het Europeesch gezag, te voet had afgelegd. Zoo'n achttien uur gaans in twee dagen.

Hoewel hij pas was aangekomen, scheen hij geen behoefte te hebben aan dadelijke rust. Zijn lange voetreis volbracht, had hij wat gegeten, een lekker bad genomen in de rivier, de nette kleederen, die hij in een bundeltje op den rug had medegebracht, aangetrokken, de fraaie kris in den gordel gestoken en nu danste hij dat het een lust was om aan te zien, en keek daarbij zoo glunder en tevreden dat het goed deed hem te aanschouwen.

Zijn dansen was één kunststuk van vlugheid, sierlijkheid en lenigheid. Algemeen was de bewondering van de kunst van den meester, den maéstro heinde en verre beroemd.

Eere wien eere toekomt. Ook wij bewonderen den man, die heele menschengeslachten overleefd, op zeventigjarigen leeftijd voor ons aangezicht danste als ware hij een jongeling van achttien jaren. Lang danste hij met een ijver, met een verve, die ons eerbied inboezemde voor den man die zoo kon kunnen en willen.

Hoeveel hooger moet hij nog hebben gestaan in de waardeering van hen, die kenners waren van de fijnste finesses in deze kunst.

Na den dans kwam hij weer voor het tafeltje en boog weer met een sierlijkheid, die de jeugd hem kon benijden. We dronken een glas wijn op zijn gezondheid en stooten aan met den jongen oude. Allen zagen het en het was hun lief te zien dat de beminde meester, de in hun oog wereldsche wijsgeer, zoo werd geëerd.

Toen nam hij plaats onder de toeschouwers, die hem een eereplaats inruimden, stak een Indische cigarette op en welbehagelijk den rook langzaam door den neus blazende, bleef hij nog tot aan het einde van het feest, de benijdenswaardige mensch, die aan den avond zijns levens nog zoo opgewekt en zwierig kon dansen.

Hierbij moet ik een onjuistheid herstellen, door te verklaren dat de oude van daareven niet danste, maar wat hij deed tot aller bewondering en vermaak, was: mantja. En mantja is geen manari. Het is schermen, vechten en strijden. Daar het volgens onze opvatting wel een dans is, zou men het een krijgdsdans kunnen noemen. Vlugheid en sierlijkheid van bewegingen en groote lenigheid van het lichaam zijn vereischen tot het mantja.

Daar bij dit geidealiseerd schermen de danseurs, zal ik maar zeggen, nu eens langzaam, behoedzaam, loerende en de hand richtende om den tegenstander goed te treffen, voorwaarts gaan, dan weer terugdeinzen, zijwaarts uitwijken en allerlei sierlijke schuivers, wendingen, zwaaiingen en sprongen maken, het staal des vijands trachten te ontgaan om kort daarop een gunstig oogenblik kiezen om snel en gedecideerd te avanceeren, is voor het mantja veel grooter plaatsruimte noodig dan voor 't menari.

Gewoonlijk mantjaën eenige personen tegelijk, hetzij met een wapen in de hand, met in elke hand een wapen, dan wel ongewapend. Onze oude van zoo even mantjade alléén om zijn kunst in haar volle grootheid te toonen.

Over heel Sumatra wordt den knapen het mantja — het sierlijk schermen — geleerd en op feesten toonen knapen en mannen deze door de Maleiers zoo geliefde kunst. Men heeft personen wier professie het is onderwijs te geven in het mantja. Sommige hunner genieten groote achting en zijn beroemd om hun kunst tot in landschappen ver gelegen van de streek waar zij wonen.

Een zonderlinge combinatie is zeker in ons oog het uitoefenen van het beroep van dans- en schermmeester tegelijk met dat

van catechiseermeester. In streken waar het volk fanatiek Moham-medaansch is, kan deze combinatie soms gevaarlijk zijn voor de rust en orde. De fanatieke leermeester strooit dan als godsdienstleeraar het zaad van haat en onverdraagzaamheid in de harten zijner discipelen en oefent tegelijk hun hand, om, als eenmaal de door godsdienstige dweepzucht vurig verbeide ure mocht slaan, te kunnen strijden tegen de ongeloovige overheerschers.

Onze oude vriend was niet van dat soort; hij was alleen dans- en schermmeester. Hij leefde alleen voor zijn kunst en vond geen smaak in theologische overdenkingen. Als dansmeester vond hij zijn wedergade niet in den lande en als schermmeester kon men zeggen van den ook om zijn wijsheid en deugden zeer hooggeachten man, dat hij een eigen richting had in zijn kunst, dat hij een school had gevormd, die het beginsel huldigde dat sierlijkheid boven alles moest gaan en daarom bij het mantja den dans hoofdzaak was en bleef.

Doch laten we ons niet te ver verdiepen in de principes en systema van dezen meester. Zien wij liever weer eens een dans; een der meisjes is juist gereed te beginnen. Ze zal den Tari Sekin dansen.

. . .

Deze dans wordt uitgevoerd door één danseres met twee messen of sewars. Ongeoefenden zouden zich zeker verwonden aan de scherpe kanten der messen en sewars en aan de scherpe punt dezer iets of wat kromme dolken. Onze danseres schijnt zoo iets niet te vreezen. Rustig en zeker in al hare bewegingen, in 't draaien en zwaaien van haar armen, danst ze met oosterschen ernst en kalmte voort, soms het geheele lichaam in rond-draaiende beweging, met de punten der sewars tegen de slapen van haar hoofd. Hoe kalm ze zich ook houdt, deze dans met dat scherpe, gevaarlijke speelgoed, is zeer inspannend voor haar; nog meer dan de meeste andere dansen.

De Europeesche toeschouwer die Indische meisjes ziet dansen zou meenen dat het niets vermoeiend is zulke dansen, waarbij men aldoor bijna op dezelfde plaats blijft, niets doende dan met benijdenswaardige kalmte en soberheid het lichaam en de ledematen te bewegen. Niets is onjuister. Als de dans geëindigd is, zijn ze dikwijls zoo moe dat ze dadelijk daarna geen dans meer kunnen doen; sommigen ziet men het aan, dat ze waarlijk vermoeid zijn en vaak liggen zweetdruppels op het gelaat van de

meisjes, die anders bij de hooge Indische temperatuur zelden zichtbaar zweeten.

We komen nu tot den tienden dans, nummer acht van ons programma: Tari Saboeng.

De dans stelt voor een hanengevecht, of zooals men in Indië zegt een hanenklopperij, een kloppartij. Twee meisjes geven aan hare slendangs zooveel doenlijk den vorm van een haan met uitstaande vlerken. Ze liefkoozen hun pseudo-vechthanen, zooals de Maleiër dat gewoon is zijn haan te doen voor het begin van den kamp; hitsen de hanen tegen elkander op en laten hen eindelijk los. Dan komt de Djenang (de scheidsrechter bij 't hanengevecht) in de gestalte van een derde meisje, dat al dansende uitmaakt welke haan de overwinning heeft behaald.

Hartstochtelijke liefhebbers van hanengevechten als de Palembangers, trekt deze dans ter wille van het onderwerp den toeschouwers bijzonder aan en doen de danseressen dan ook — niets te kort doende aan het gracieuse van hun dans — hun best om de werkelijkheid van dit meest interessante volksvermaak, trouw weer te geven.

Toen we ons nog eens van een whiskey soda hadden laten voorzien, en de globetrotter nog bezig was ons tusschen een paar teugen van den door zijn volk zoo geliefden drank te wijzen op de deugden — de liefdesdeugden — die hij zeker was dat de voor Djenang gespeeld hebbende danseres bezat, was de Tari Piring al begonnen. Met drie borden, waarvan ze dansende er een op het hoofd zette en de beide andere in de handen hield of liet balanceeren op schouders, armen en handen, danste de dochter van een dorpshoofd met de grootste bevalligheid en onverbeterlijke gracie dien dans. Met haar fraai lichaam, weelderigen haardosch, rijke kleedij, bloote armen, hals en schouders was ze een aantrekkelijke verschijning, rechtstreeks sprekende tot de zinnen. De standen die ze aannam, verhoogden het bekoorlijke harer verschijning, en het moge een onaesthetisch moment zijn waarin ik de schoone teekende met een bord op het hoofd, begrijpelijk is het, dat onze gast van ver over de zee, haar bewonderde in haar vurige, oostersche schoonheid en zich gelukkig rekende met den blik, die hij méénde dat ze hem had geschonken door de lange donkere wimpers heen, die als gordijntjes het licht temperden dat straalde uit de schoone van levenslust in liefde en minnen sprekende oogen.

De laatste dans werd gegeven door de Koningin van den dans, het meisje dat zoo lief den Tari Ketjimboeng had gedanst.

Immers zoo fraai als zij, danste geen van de meisjes dezer streken en deze dans was een kunststuk, dat door weinigen naar den eisch kon worden vertoond.

Het was dan ook werkelijk de hoogste uiting der kunst, die ze te genieten gaf. Daarbij danste ze zoo lief, bevallig en correct dat zelfs de meester in de kunst, onze oude vriend, goedkeurend knikte.

Toen de dans half geëindigd was zette men twaalf borden op den vloer, zes aan zes zooals men die aanricht voor een maaltijd van twaalf personen. Te midden dier twee rijen borden stond de danseuse als een aardig, levend piéce de milieu. Ze danste om de borden heen, trad nu en dan eens op een bord als beproevende of het sterk genoeg was om den last van haar lichaam te dragen en ten slotte stapte ze met een voet op het eerste bord en liep toen snel over alle borden heen, elk bord, dat een oogenblik haar gewicht moest dragen, ter nauwernood rakende. Ze deed dat nog een paar malen; de borden hielden het uit en de toeschouwers waren opgetogen over hun koningin, die zoo licht scheen te zijn, dat men haar zou willen opnemen en dragen naar het Paradijs der liefde.

Het feest is geëindigd. De dorpsschoonen slaan een kain over de bloote schouders en armen om zich te beschutten tegen de koele nachtlucht; gediensstige handen rollen de matjes op en vooraf gegaan door vader, die het brandende lampje of toortsje draagt, keert elk gezin huiswaarts. De rivier en het woud worden weer verlicht door de tientallen voortdwarrelende lichtjes en thuis gekomen legt men zich ter ruste en droomt van het dien avond genoten in het zorgeloos, gelukkig leven waarvan de harmonie nooit wordt verstoord door ruwheid of door bedwelmenden drank.

Een legerkommandant van het jaar 1848.

DOOR

S. KALFF.

II. (Slot).

Meer dan al de feestelijkheden, aan hertog Bernhard bereid door Europeaan en Inlander, bekoorden hem de schoone natuurtooneelen van Java's binnenlanden.

„In onzen dienst”, zoo roemde hij gedurende zijn verblijf te Salatiga, „is toch nog wel eenige poëzie, want waar elders manoeuvreeren de troepen zooals hier, in een schoone landstreek, te midden van palmen en tamarinden, in het gezicht van drie vulkanen en in een wild, gezond klimaat. Met een soort van huivering dacht ik terug aan de prozaïsche heidevelden van Neyen. . . .”

Neyen was de onaanzienlijke brabantse buurtschap te midden der grauwe heidevlakten, waar hij zoolang een vervelenden kantonnementsdienst had moeten waarnemen, tijdens Willem I zijn leger aan de belgische grens had bijeengetrokken. En inderdaad de tegenstelling was volkomen tusschen die kale en vale velden ginds en dit Indische berglandschap.

Ook het militaire voorkomen der troepen behaagde den voormaligen saksischen generaal. Vooral van de Europeesche kavaleristen, die er zooveel beter uitzagen dan b. v. de militairen te Batavia. Daar liepen ze als schimmen bij den weg, hier waren 't „Kerle wie ich mir die Pappenheimer Kürassiere vorstelle.”

Hoe verder hij het land in kwam, hoe meer hem het vertoon trof waarmee hier een doortrekkende legerkommandant ontvangen werd; demonstraties zooals b. v. te Pasoeroean, waar de gansche lengte van den weg tusschen de hoofdplaats en het Blauwe Water, een afstand van elf palen, was afgezet met drommen inlanders,

en haie geschaard en met ontstoken fakkels den weg verlichtende, zoodat de koetsen tusschen een dubbel cordon van menschelijke lantaarns voortrolden. „Hoe anders”, luidt het hier, „was 't in Holland, waar ik mijne inspectiereizen bescheiden in de diligence maakte, nl. wanneer ik geen gebruik kon maken van de boot. Zulke eerbewijzingen doen menige haastig gebakken grootheid het hoofd draaien en hem het onderscheid dubbel gevoelen wanneer hij in zijn vaderland weder tot het privé leven terugkeert. Wat mijzelven betreft, ik heb van de wereld ervaring genoeg om deze honneurs terug te brengen tot hetgeen ze waard zijn en den ouden stelregel te volgen: „die Feste zu feiern wie sie fallen”.

Het gezicht der hindoe-rulnen bracht hem het voornemen bij den gouverneur generaal voor te stellen, om van de voornaamste bas-reliefs in Oost-Java afgietsels te laten maken voor het oudheidkundig museum te Leiden; een plan waaraan Zijne Hoogheid waarschijnlijk weinig vreugde beleefde. Destijds moeide men zich nog niet bijster veel met den „drogen waterstaat”. Het vandalisme gepleegd aan de rulnen van Modjopahit mocht er van getuigen; 't was al veel dat ten minste bij den Boroboedoeer een paar teekenaars aan het werk waren gezet.

Verder den Oosthoek inkomende, in het land der suikerfabrieken, hoorde men van niets dan van saccharine en melasse spreken, van bibit, siroop en ampas. Het was er verre van dat een zoo soldateske natuur als deze bezoeker veel belang zou stellen in een vak, zoo geheel van het zijne verschillende. En nog veel minder lag het in zijn aard deze industrie te bekijken met het oog eens dichters en gewaarwordingen te ondervinden, gelijk Jan de Marre die uitdrukte in zijn *Batavia*:

Zie dan den Bergjavaan vol drifts naar de akkers spoeien,
Om weer een nieuw gewas ten wortel af te slaan:
Zie honderd molens in gestagen arbeid gaan,
Ontelbre bosschen riets al kneuzende vermalen,
Een honigzoeten stroom naar honderd kolken dwalen,
Daar 't vuur door kunst den draf van de eedle vochten scheid,
En 't sap, als schoon kristal, langs honderd pannen spreid,
Kristal dat door zijn deugd de waereld kan bekoren,
Ons rijklijk toegevoegd van Javaas zeekantoren —

Anders vatte de hertog de zaak op. Het verdroot hem van suiker, en niets dan suiker te hooren redekavelen. „Ik zou”, schrijft hij, „der süszeste Mensch von der Welt” geworden zijn, indien er ook

daar geen gamelangs, eerbewijzingen en een massa vervelende menschen van beiderlei geslacht waren geweest, met wie men zich wel moest *herumbekomplimentiren*".

Op Madura maakte hij de kennis van eene andere orde van zaken, dan op Java in zwang was. Een ander type van gezichten, een andere taal, een andere physionomie des lands en een andere houding van het volk; het onderscheid was merkbaar tusschen een madureeschen *ario* en een complimenteusen javaanschen *priaji*. In het leven van de grooten des lands kon hij al dadelijk een blik slaan bij zijn komst in den kraton van den sultan van Sumenap, waar een drom inlandsche edelen hem stond op te wachten. De sultan zelf was voor deze gelegenheid in gala; tot de staatsie van zijn gevolg behoorden zeker de twee dwerginnetjes, die zich als levende curiositeiten in zijne nabijheid bevonden, met nog een zwarten en een witten neger. Deze laatste was een albino, of zg. kakkerlak — *scheuslich!* De kraton wordt afgeschilderd als een complex van in elkaar geschoven pleintjes en gebouwen, het ameublement zoo onsystematisch mogelijk bijeengebracht. In de voorste pendoppo stonden een paar nieuwe mahoniehouten toiletcommodes met spiegelglas, aan de pilaren hingen allerlei europeesche schilderijen en lithografiën, vele beneden het middelmatige. Op het erf, doorsneden van gemetselde slokan's, kuierden een pelikaan, een paar marabouts van de oevers van den Ganges, kroonvogels uit de Molukken en witte ibissen. Twee gevlekte tijgers gromden in hunne hokken. Behalve een zwerm van dienstbaren behoorde tot deze hofhouding ook nog een getal van 125 kinderen en kleinkinderen des sultans. Deze zelf verbaasde de bezoeker niet weinig door de vele kundigheden, waarvan hij blijk gaf. Pakoe Nata Ningrat was destijds reeds een grijsaard van over de zeventig, maar nog kras en flink voor zijne jaren. Hij was doorkneed in het sanskriet en kawi, hij verstond hollandsch, fransch en engelsch, ofschoon hij die talen ongaarne sprak; hij bezat een bibliotheek, deed aan glasschilderen en aan de vervaardiging van valsche edelstenen. Hij verstond zich ook op het bouwkundig teekenen en was zelfs bekend met den scheepsbouw. Maar zijn talrijke zonen hadden gansch geen „aerdje naar hun vaerdje," in zooverre dat hun opvoeding vrij verwaarloosd was. Indien mijne kinderen evenveel wisten als ik, redeneerde de sultan, dan zouden zij met de positie, die hun door het lot nu eenmaal aangewezen is, ontevreden zijn en allicht niet genoeg

vastheid van karakter bezitten om zich niet (door onbezonnen handelingen) in het ongeluk te storten.

Hier, in Sumenap, viel ook weer iets te inspecteeren, n. l. de barisan. De indische krijgsgeschiedenis had den hertog bekend gemaakt met de diensten, door deze madureesche hulptroepen herhaaldelijk aan de regeering bewezen. Hier zag hij ze van dichtbij.

Tevens ervoer hij de reden waarom het kleedingmagazijn en de wapenkamer voor deze strijdbare landbouwers en visschers zich steeds binnen de poorten van den kraton bevonden. Daar moesten zij zich kleeden en wapenen, en wanneer de parade voorbij was, zich weder ontpoppen in gewoon dessavolk; geen schutter die zijn monteering aan huis had. Want zoo men dit wilde toestaan dan was er alle kans, wanneer de troep eens werkelijk te velde moest trekken, dat men eerst alle equipementstukken van het bataillon zou moeten inlossen van de pandjeshuizen of van de chineesche opkoozers aan welke zij 's konings livrei verdobbeld hadden.

Te Bangkalan zagen de bezoekers in de pronkzaal van den panembahan een soort van theater, dat bij huwelijken in de vorstelijke familie dienst deed als estrade voor het bruidspaar. Daar bevonden zich allerlei europeesche meubels, pendulens, vazen, snuisterijen, maar vooral klokken. Klokken met slag- en klokken met speelwerk, met mechaniek, met beschilderde wijzerplaten, enz., en 't was een passie bij dezen inlandschen vorst, zoo goed als bij Karel V in het klooster San Yuste, al die uurwerken zóó te reguleeren dat ze gelijk liepen. Eene opgave, die den grooten keizer tot wanhoop bracht; en tevens tot de bedenking hoe dwaas het geweest was dat hij, die niet eens de gelijkheid tusschen een half dozijn klokken kon bewerken, zich onderwonden had een half dozijn volken in zake het geloof tot gelijkheid te willen brengen. De madureesche panembahan gaf de zaak intusschen niet op; met het geloof zijner onderdanen bemoeide hij zich weinig en hij was er de man niet naar om gelijk Karel V strenge plakaten tegen de ketters te laten afkondigen, maar zijne uurwerken met muziek moesten tegelijk slaan en spelen. Voor europeesche ooren was dit echter een zeer onharmonisch *unisono*, wanneer al die verschillende klokken begonnen te tikken, te klingelen, te orgelen en een dozijn verschillende melodiën dooreen te haspelen.

De inlandsche vorst had steeds een vijftal volgelingen achter

zich, die zijn pajong, zijn stok, zijn sirindoos, zijn sabel en zijn hoofddekseel droegen. Ieder inlander, die hem naderde, kwam naar hem toe op een gangetje, dat wonderwel naar den gang der kikvorschen geleek. Behalve voor klokken had hij een hartstocht voor wajaangpoppen, waarvan hij een rijk assortiment bezat. Bij 't afscheid vereerde hij den hertog een kris waarvan het heft met juweelen, en de kling met des panembahans wapen in goud was ingelegd. Daarbij behoorde een bandelier met vergulde tressen, welke de gebeneficeerde — zoo wilde het de adat — nu ook dien ganschen dag aan zijn lijf moest dragen, zoodat hij zichzelf voorkwam als een koninklijk pruisische hofjager. Van zijn kant schonk hij den inlandschen vorst een antieke damascener sabel met een gevest van rhinoceroshoorn, die hij te Caïro gekocht had.

Van Madura ging 't terug naar Java, maar daar koos men zich thans een ander itinerarium dan op de heenreis. Zoo kwam men ook te Ngawi, het warmste plekje van het geheele eiland — daarvoor stond het te boek. En waarlijk, zoo ergens dan was hier aanleiding tot het kinderliedje: „O zon, wat kunt gij branden! — 'k Ben meer dan half gestoofd. — Als water zijn mijne handen. — Mijn (militaire) pet smelt op mijn hoofd”. Onder de feestelijkheden, welke de inspecteur zich hier moest laten welgevallen, behoorde ook de voorstelling van een militair liefhebberij-tooneel. „Er zou”, luidt hier het verhaal, „een vaderlandsch drama worden opgevoerd, *Het kasteel van* den naam heb ik vergeten. Gelukkig had zich, reeds des morgens vroeg, een der hoofdpersonen van het stuk zoo jammerlijk bedronken, dat men hem in de provoost zijn roes moest laten uitslapen; zoodat deze drinkbeker mij voorbij ging en wij met bijeengeflauste fransche komediestukjes en een pantomime werden *abgespeist*”.

Zeer plechtstatig was de ontvangst bij de inlandsche hoven in de Vorstenlanden. De keizer van Solo verwelkomde den hertog in javaansch kostuum, het kommandeurskruis van den Ned. Leeuw op de borst en nog een ster met het cijfer W. in brillanten, een huisorde die door den vorigen soesoehoenan was ingesteld. Zijn bloote voeten staken in rood fluweelen, met goud geborduurde muilen; op het hoofd droeg hij de gesteven javaansche staatsiemuts en de haren van achteren in een wrong, waarin een brillanten haarpen stak en een snoer melati's. De keizer deed zijn bezoeker neerzitten op een met geele zijde overtrokken stoel, aan zijn rechterhand, en aan de linker den resident. Na afloop van het

uit eenige banaliteiten bestaand onderhoud stelde hij hun in een nevengebouw twee van zijne echte vrouwen voor, beiden rijk gekleed en met juweelen behangen. Tot het keizerlijk gevolg behoorden een albino en eenige dwergen; de kroonprins collectioneerde bocheljoentjes en had naar men zeide reeds een zeker aantal bultenaars en mismaakten bijeen. Mangkoe Negoro hield ook dwergen, en daarbij nog vier blinden. Hij schiep er behagen in dit van het gezicht beroofde viertal met brandewijn in kennelijken staat te brengen, en wanneer zij dan recht besist waren hen blindemannetje te laten spelen. Zij moesten vooreerst op hun beenen blijven staan, daarna elkaar zien te grijpen, te vangen; en van zelf, de blinddoek was hier niet noodig.

De staatkunde der Compagnie was er reeds vroeg op aangelegd deze inlandsche vorsten door het „verdeel en heersch” de baas te worden, en hen geleidelijk van hunne macht te berooven door onderlinge tweespalt, door den een als 't ware tegen den ander uit te spelen. Een taktiek, waarover de levensbeschrijver zich ontboezemt met de woorden:

„Men zou zeggen dat deze regeering ter schole ging bij onze eigene Duitsche, in den Heer ontslapen voorvaderen, dewijl ze 't zoo in den grond verstond de politieke kracht en beteekenis dezer inlandsche vorstenhuizen te breken”.

Bij den terugkeer te Batavia had de inspectie drie maanden geduurd; de inspecteur kon nu zeggen dat hij iets van Java gezien had. Maar ook de vermoelenissen der reis en de klimaatsinvloeden hadden zich doen gelden, zijne gezondheid was er niet beter op geworden. Ja, in dit land moest men er zich eigenlijk steeds op voorbereid houden om plotseling van het tooneel te treden. Een goede bataviasche koorts kon den patient binnen twee dagen naar het kerkhof zenden, en zulk een parate executie vreesde hij ook niet, maar wel de slepende buikaandoeningen, die iemand „im langsamen Balancirschritt” derwaarts brachten. En de gezondheid had men toch zoo noodig om zich van een veelomvattend ambt gelijk het zijne te kwijten. Daarom was het hem geenszins onaangenaam, na het aftreden van zijn vriend Jan Jacob Rochussen in Mei 1851, dat het gerucht als zou hij-zelf gouverneur-generaal worden zich niet bevestigde. Zooiets was buiten zijn lijn. Hij gevoelde er zich niet sterk genoeg voor, en niet bekwaam genoeg, noch lachte een voortdurende bureau-arbeid hem aan. Het bericht kwam ook spoedig dat mr. George Isaac Bruce

tot landvoogd was benoemd, een gewezen haagsch advokaat, laatst commissaris des konings in de provincie Overijssel. Maar deze kwam te overlijden nog vóór zijn vertrek naar Java, aan boord van de korvet *Sumatra* waarop hij zich reeds had ingescheept en nu werd tot Rochussen's opvolger benoemd mr. Albertus Jacobus Duymaer van Twist, voorzitter van de Tweede Kamer der Staten Generaal.

Hoe vreemd de zaken toch loopen konden: deze zelfde Van Twist had als vrijwilliger gediend bij de Leidsche studenten compagnie in den Tiendaagschen Veldtocht, tijdens de hertog in het zelfde leger den rang van generaal en divisie-kommandant bekleedde. Thans, twintig jaren later, waren de bordjes verhangen; nu was de voormalige burgerflankeur chef, en de generaal „secunde”.

De berichten van 's hertogs familie bleven steeds gunstig luiden; er gebeurden daar ginds in Duitschland wel dingen, die hem deden verlangen om zich op een gegeven tijdstip *par coup de baguette* te midden der zijnen te kunnen verplaatsen. Zijn oudste zoon b.v. kapitein bij de Engelsche grenadiers, huwde met de dochter van den hertog van Richmond, een der oudste en voornaamste adellijke geslachten van Schotland. Later kwam de afgetreden legerkommandant op diens kasteel te gast, en stond verbluft hij die toch al heel wat koninklijke weelde in Europa had bijgewoond, over een zoo grootscheeps opgezette huishouding, een zoo prachtlievende leefwijze en een zoo grooten staat. Men werd hier bijkans berinnerd aan de gastmalen uit den tijd van Karel de Stoute, toen de Bourgondische edelen de hoeven hunner paarden met goud lieten beslaan. Zijn tweede zoon, ritmeester bij de Wurtembergsche lijfgarde, deed al een niet minder schitterende partij, nl. aan de jongste dochter van den koning van Wurtemberg. 't Waren huwelijken uit die wereld van vorsten en grooten der aarde, welke als wezens eener hoogere soort boven de groote, voor het dagelijksch brood zwoegende massa zweefden, welke als de leden eener onschendbare brahmanenkaste tegenover den grooten hoop der pariah's stonden. Toch huwelijken uit liefde gelijk de roep ging. Ook uit de plooiën van een hertogsmantel, van 't koninklijk hermelyn, kroop wel eens de schalke Amor. De verheugde vader zond uit Indië tal van bruiloftsgeschenken, daar onder japansch en chineesch huisraad, „sinnig gewáht”. O! dat hij slechts zevenmijlslaarzen hadde, beter nog de onvermoeibare wiken van den fregatvogel om dit huwelijk in een koningsburcht te kunnen bijwonen!

Groote expedities, na die van Bali, kwamen onder zijn bevelhebberschap niet meer voor. De onlusten in Bantam werden door den overste de Brauw met eenige troepen spoedig bedwongen. De overste Sorg rekende af met de Taykonsche Chineezzen in de wester-afdeeling van Borneo, maar stierf ten gevolge van zijne bij de verovering van Pamankat bekomen wonden. Die zich aan een ander spiegelt, spiegelt zich zacht: eerst Michiels, nu Sorg, en de hertog had zelf naar Borneo gewild! Maar zeker, dáárom liet hij het niet; de persoonlijke moed van den „Sax” was onverdacht. Bij de onrustige bewegingen, welke nog op het eiland Banka plaats vonden, kon het civiel bestuur de zaak wel klaren. De expeditie tegen Aurakey en Makariko op Ceram was in hoofdzaak eene maritieme expeditie, die naar Palembang en de Lampongs (allen in het jaar 1851) waren op niet zeer groote schaal ondernomen. Zijne Hoogheid trok zijn Indische sabel niet meer uit de scheede, maar hij ging weer aan 't inspecteeren, hij ondernam zijn tweede militaire dienstreis over Java in de tweede helft van het jaar 1851. De eischen van den dienst? — nu ja, ook dat. Maar hij moest eens breken met het dagelijksch bureau-werk, hij moest de bergen weer eens in, nu de Bataviasche lucht hem te zwaar werd. 't Zou hem goed doen — en den staat.

Zijn weg bracht hem het eerst naar de Preanger, in den omtrek van Garoet, op welke plaats destijds nog geene Europeanen woonden behalve een kontroleur. Verderop kon hij de heerbaan benutten, die ten jare 1837 opzettelijk ten gerieve van prins Hendrik der Nederlanden werd aangelegd, tijdens dezen in 1837 de kolonie bezocht. Over 't algemeen vond hij de wegen zeer goed in orde, de riviertjes, zelfs de kleine, overspannen door overdekte bruggen. Geriefs genoeg, zoo'n dure djatihouten brug over zulk een klein spruitje; in het beschaafde Duitschland zou men hoogstens een paar groote steenen in de beek geworpen hebben, slechts voldoende om den wandelaar te vrijwaren van een onvrijwillig voetbad.

Op Noesa Kembangan zag hij de bekende grotten; daarbij de Missigit Sella, aldus genoemd naar den heilige, die volgens de legende het geheele eiland meebracht van zijn bedevaart naar Mekka. Van zelf moest de bezoeker wel glimlachen, waar het volksgeloof in zulk een groven vorm tot hem kwam. Waarschijnlijk geschiedde die wonderbaarlijke eilandverplaatsing dan in denzelfden tijd, waarin Gods lieve engelen ook de vermaarde *Santa casa* naar Loreto droegen.

Hiermede zinspeelde hij op een zijner Italiaansche reisherinneringen. In den omtrek van Ancona had hij het stadje Loreto bezocht, en daar in de domkerk dat „Heilig Huis” (*santa casa*) gezien, dat door niemand minder dan door de gebenedyde maagd Maria werd bewoond, en door de engelen Gods uit Nazareth naar Dalmatië werd gebracht, van waar het verder naar Loreto kwam. Hij had de prachtige kerk gezien, welke door twee pausen om dit kerkelijk palladium heen werd gebouwd, het marmeren bekleedsel, de zilveren deur, het zilveren traliewerk waarachter het beeld der vroegere bewoonster stond, de Madona-schilderijen van den Rafaël, het venster waardoor de engel Gabriel binnenkwam om de geboorte des Heilands aan te kondigen, misschien ook wel sommige van ongeveer honderdduizend bedevaartgangers, jaarlijks naar dit heiligdom stroomend. Thans toonde men hem een geheel eiland dat uit het arabische Nazareth, uit Mekka kwam; en zoo'n eiland was wel is waar iets onhoudzamer in het transport dan een huis, maar waarom zou men hier niet iets gelooven wat ginds honderdduizend Italianen geloofden?

Doch de hertog kende zijn *Faust*, en daaruit den regel:

„Das Wunder ist des Glaubens liebstes Kind”.

Dat bleef waar, in Italië en op Noesa Kembangan.

Te Tjilatjap regende het zoo sterk, en stormde het daarbij uit zee, dat de reiziger zich verplaatst waande in Noord-Holland. Hij achtte die plaats een punt van groote strategische beteekenis, maar wat hielpen alle natuurlijke voordeelen tegen zulk een infaam klimaat, tegen den doodelijken adem der moeraskoortsen, die hier de lucht vergiftigde! Te Banjoemas maakte hij kennis met den resident graaf van Hogendorp, nazaat van den bekenden Dirk, die de schrede had leeren kennen tusschen het Kapitoel en de Tarpejische Rots, die eenmaal was voorgedragen tot de waardigheid van gouverneur-generaal, maar zijn leven als balling en onder schulden in Brazilië eindigde. Doch de tradities van het geslacht vond de bezoeker hier voor 't minst bewaard. De eene edelman terstond affiniteit met den andere; hij schrijft van het gezin: „Es war mir ordentlich wohl mich endlich einmal in einem Hause zu befinden, wo ein wirklich guter Ton herrscht und wo die Kinder gut erzogen werden”. (Was hij dan tot dusver slechts in huizen geweest, waar alleen „die Rinder” behoorlijk grootgebracht werden?)

Over ettelijke militaire versterkingen op zijn weg sprak deze

inspecteur een zeer afkeurend oordeel uit, inzonderheid wat de keuze van het emplacement betref. Daaronder telde het fort *Generaal Coehus* te Gombong, 't welk hij „das Denkmal einer Ingenieurmisgriffes" noemde. Zonderling genoeg liet hij zich over de befaamde vesting Willem I niet uit. Het terrein tusschen de rivieren Progo en Bogowonto wekte droeve gepeinzen bij hem op. Niet dat hij op zijn vorige inspectiereis hier reeds geweest, en hem daarbij iets onaangenaams gepasseerd was; daar niet van. Maar de schrijver van *Précis de la campagne de Java* moest wel weten dat hier eenmaal het tooneel was van de voornaamste krijgsbedrijven uit den Java-oorlog — en hoezeer ware hij daar op zijn plaats geweest. Hoeveel goeds had hij daar voor het Nederlandsche gezag kunnen uitwerken, hoezeer had hij er de vleugelen kunnen uitslaan die hij zich gewassen voelde, en zijn militair talent toonen door zelf de leiding der krijgsoperaties op zich te nemen. Ja, wanneer hij destijds hier geweest ware, de geschiedenis zou misschien anders geschreven zijn geworden. De oorlog duurde van 1825 tot 1830, en reeds in den winter van 1827 was zijne benoeming tot legerkommandant in de pen geweest. Maar de haagsche intriges hadden hem toen een beentje gelicht. Destijds was hij eerst zesendertig jaren oud, derhalve in de volle kracht van den mannelijken leeftijd; en toch, voor hem zond men liever een invaliden overste, inderhaast tot generaal gebakken, iemand die op zijn eerste inspectiereis niet verder dan Tjiandjoer kwam en daar door een fout tegen het dieet binnen twee dagen stierf.

Ja, 't was een historisch terrein waar hij zich thans bevond, dat land tusschen de rivieren Progo en Bogowonto. Hij kende er al de details van. 't Moest wel, voor iemand die een bijzondere studie van de krijgsgeschiedenissen dier jaren had gemaakt, en de vrucht daarvan eerlang zou blootleggen in een bekend werk. Denkelijk echter kende hij niet die bijzonderheid, welke de assistent-resident Eduard Douwes Dekker mededeelde aan den generaal Cleerens, nadat deze in zijn breeden brabantischen tongval verteld had van zijne eigene krijgsbedrijven op dat terrein, en hoeveel moeite het kostte den gauwen Dipo Negoro op het spoor te komen. Hertog Bernhard was een gemoedelijk, zelfs een snaaksch man; gewis zou 't hem vermaakt hebben die bladzijde der *Ideën* te lezen, waar Multatuli den goeden, ouderwetschen Cleerens sprekende invoert:

„Ga koent oe gien begriep moaken van de zoenderlingen bewegingen van dien Diepo Negoro. Telkens als we miende hum te vangen, of althans euver den rivier te dringen

„Neen, generaal, dat kon niet.

„Wat? vraagde hij. Koen-i niet euver die rivier gaan. Dat mocht-i niet.

„En hier vertelde ik iets aan Cleerens, dat nu bekend is aan elken Delftschen student voor de Indische dienst, maar hem nieuw was. 't Spreekt vanzelf dat z'n bedrijvig leven hem niet de gelegenheid had gelaten zich te wijden aan ethnologische of geschiedkundige studiën.

De arme Diepo Negoro dan was in z'n strategische bewegingen altijd jammerlijk belemmerd geworden door 'n bui van *pudeur*, waaraan eenmaal een zijner voorouders zich had schuldig gemaakt. Zekere Soeltan Agoeng, aldus luidt de legende, bevond zich eens met groot gevolg op reis in centraal Java. De stoet naderde een rivier die, volgens de vastgestelde richting van den tocht, behoorde overgetrokken te worden. Agoeng vraagde naar den naam van dien stroom. Het was de Bogowonto.

„De beteekenis van dit woord — naar ik meen gegrond op den vorm van 'n rots waaruit een der hoofdbronnen van de rivier ontspringt, is. . . .

„Ik zei 't den generaal in 't Hollandsch. We waren beiden meerderjarig, en ik ben dat nog, maar. . . .

„'t Water dan heet naar die rots. En die rots heet zoo, omdat ze in vorm. . . .

„Sakkerloot, ik wou dat al m'n lezers oude generaals waren, of meerderjarig althans!

„Soeltan Agoeng vond dien naam onbehoorlijk, en zei dat-i zich te deftig achtte 'n water over te steken, dat naar zijn inzien niet geschapen was om door 'n fatsoenlijken prins van keizerlijken huize bevaren te worden. Hij deed 'n eed zich daarvan levenslang te onthouden, en strekte dien tot al z'n nakomelingen uit. Diepo Negoro die er een van was, . . .

„Gedeunri, ga heb gelaak! riep Cleerens.”

Waarschijnlijk wist de hertog van Saksen Weimar Eisenach evenmin datgene, wat de generaal Cleerens niet wist, in tegenstelling met de Delftsche studenten. Het deed tot de krijgskundige waarde van zijn *Precis de la campagne de Java* niet af, maar de geschiedschrijver, die ook de kleine trekjes van zijn onderwerp

behoort te kennen, zou er allicht zijn voordeel mee gedaan hebben.

Na Banjoemas bezocht hij Poerworedjo, waar destijds de Pupillenschool gevestigd was. Dit was een stichting van de overste von Lützow, die begon met een twintigtal verwaarloosde soldatenkinderen om zich heen te verzamelen en voor eene strenge, militaire opvoeding te zorgen. Hij toonde zijne kweekelingen aan den generaal von Gagern, die zich daarmee zoo ingenomen toonde dat hij bij de regeering voor de zaak in de bres sprong, zoodat eerlang uit het bescheiden particulier instituut eene gouvernements instelling groeide. Bij 's hertogs bezoek telde deze reeds tweehonderd kweekelingen. Hij wilde haar echter naar Magelang verplaatsen, eensdeels wegens het klimaat, anderdeels omdat de pupillen daar geen omgang met Europeesche militairen zouden hebben en maatregelen genomen konden worden om hen op een afstand te houden van hunne . . . moeders. Want die Javaansche kazernevrouwen zouden slechts een zedelijk-nadeeligen invloed op de kinderen uitoefenen; ze zouden weer afbreken wat de militaire opvoeders opbouwden.

Toen de hertog van deze tweede inspectiereis te Batavia terugkeerde, voelde hij zich zieker dan ooit. Hij was nu een zestiger, maar meer dan die jaren drukten hem waarschijnlijk de gevolgen zijner Europeesche veldtochten. Er was meer dan een *rude campagne* onder geweest. Behalve aan intermitterende koortsen leed hij aan chronische huidontsteking, die zich voornamelijk aan het hoofd met blazen en blutsen openbaarde; ook de zwelling van het rechterbeen hield aan. Daarbij voegden zich de bekende indische kwalen van het onderlijf. Hij kreeg nagelbedontsteking, waardoor ettelijke zijner vingernagels afvielen. Zijn kolossaal lichaam vermagerde schrikbarend; men zou er den krachtigen en „strammen” hertog Bernard uit den aanvang des jaars 1849 niet meer uit herkend hebben. De hem toegediende medicijnen gaven slechts voorbijgaande genezing en de doctoren waren 't over zijn kwaal niet eens. Hij kwam in het geval van vader Cats, geslingerd tusschen de adviezen zijner beide geneesheeren:

Ey ziet, om dit verschil zoo was ick gansch verlegen,
Wat dat den een besloot, dat sprack den ander tegen. —

Eindelijk sprak een doctor te Salatiga zich met beslistheid uit, niet tegenover den patient, maar tegenover diens secretaris en huisgenoot, den hofraad Hergt. Hij verklaarde de ziekte voor

een begin van *aphtae tropicae* (indische spruw.) Daarvan zou een zestig jarig man zoo licht niet herstellen wanneer hij in een heet klimaat bleef. De verzwerigen zouden zich inwendig uitbreiden, doordringen tot maag en darmkanaal, het voedingsproces verlammen en eindelijk den dood door uitputting veroorzaken.

Zoo hoorde Hergt *le fin mot de l'histoire* te Salatiga, maar te Batavia bleven de doctoren weigerachtig den lijder den aard zijner kwaal mede te deelen, of, wat hetzelfde was, hem een onmiddellijk vertrek naar Europa aan te bevelen. Men wist, dat hij daarvan niet hooren wilde. Derhalve zou men 't maar eens eerst met een *Luftkur* te Buitenzorg probeeren; wellicht was die maatregel reeds voldoende om de ziekte tot staan te brengen.

In een vrij jammerlijken toestand werd hij derwaarts vervoerd, verzwakt en vermagerd. De maag kon reeds niets meer verdragen dan kippenbouillon met een zwaluwnestje daarin opgelost, en een weinig rijst. Dr. Swarts te Buitenzorg wilde het evenmin als zijne bataviasche collega's op zich nemen den prikkelbaar geworden man het noodlottige woord in te fluisteren: indische spruw. Daarop beproefde Hergt om hem op algemeene gronden de noodwendigheid van repatrieeren onder het oog te brengen, maar hij werd kort en beslist teruggewezen. „Sie wissen wie höchts unangenehm mir derartige Gespräche sind. Ich will eben hier bleiben.“

Hergt was ten einde raad. „Zeg gij 't hem“, drong hij nogmaals bij dr. Swarts aan.

„Ja, als de hertogin hier was; of een van de kinderen“ aarzelde de arts.

„Maar hij heeft kind nog kraai, te Batavia“, hervatte Hergt; „wie is er dan nader aan toe dan de huisdoctor? En als ge hem voor zijn toestand de oogen niet opent, hoe zal hij dan gered worden?“

„De hertog zal mij *zerschmettern* —

„Zeker, hij zal opstuiven“, gaf Hergt toe, „maar als hij weer bedaard is, dan zal hij u dankbaar zijn“.

Zoo geschiedde het ook. Later werd dr. Swarts op voordracht van den hertog gedecoreerd, en nog dikwijls erkende dezelaatste hoeveel hij verplicht was aan den man, die hem de schellen van de oogen had doen vallen.

Intusschen was het ontbijt opgedragen, en de weinige gasten zetten zich aan den disch. De hertog vertoonde zich slechts even, met een waar *Wütherich*-gezicht. „Ik heb de spruw“, riep hij

met een grove stem. „Swarts heeft het mij daareven gezegd.” Daarop trok hij zich mismoedig in zijn kamer terug.

Kort daarna begaf zich de dirigeerende officier van gezondheid te Batavia naar den gouverneur-generaal, om hem over 's hertogs toestand in te lichten, en nu beduidde Duymaer van Twist den lijder, dat een verlof naar Europa voor hem urgent was. Van een ander zou hij 't niet zoo licht aangenomen hebben. Daarmee was de zaak beslecht; de passage werd besproken. Maar zoozeer klampte hij zich vast aan het vooruitzicht om zoo spoedig mogelijk weer naar Indië terug te keeren, dat hij het plan opvatte zijn huis met den ganschen inboedel zooals het reilde en zeilde te laten staan, totdat hijzelf het weer zou kunnen betrekken. Doch ook dien troost moest hij zich ontzeggen, want wat zou er in zijn afwezigheid van den ganschen „ommeslag” terecht komen onder de twijfelachtige zorgen van een tros inlandsche bedienden? Wat van zijn fraaie meubels, zijn kostbare boekerij, zijn anderhalf dozijn paarden, van de apenkolonie wier leden zoo vaak en zoo verdienstelijk de clownsrol bij hem vervuld hadden? Keerde hij eenmaal terug, dan was dit alles ongetwijfeld *verdorben, gestorben*; dan zat de houtworm in zijn meubels, de rajap in zijn boeken en de droes in zijn paarden.

Zoo liet hij dan met een bezwaard hart het grootste gedeelte van zijn inboedel in veiling brengen. De bibliotheek en een deel zijner kleine menagerie werden later naar Europa verscheept, aan de overige dieren werd de vrijheid gegeven. „Nu heeft hij ook geen *home* meer, wanneer hij zou kunnen terug verlangen”, oordeelde het kleine gevolg, toen zij na de vendutie het ledig gesleepte huis aanschouwden. „Dat is een trekpleister minder”.

Zij begrepen beter dan de betrokkene zelf, dat deze vorstelijke legerkommandant met Indië had afgerekend.

In afwachting van zijne inscheping bleef hij te Buitenzorg en ontving daar nog ettelijke bezoekers, bekenden uit vroegere jaren die hem in zijn neerslachtigen gemoedstoestand wilden opmonteren: de graaf van Hessen Philippsthal, baron van Tuyll, en anderen. Het was mede te Buitenzorg dat hij den „Humboldt van Java”, Franz Wilhelm Junghuhn, ontmoette en in de gelegenheid was den beroemden natuuronderzoeker met voorspraak bij den gouverneur-generaal van eenigen dienst te zijn. Te Batavia teruggekeerd werd hij van dag tot dag zwakker; men begon nu te vreezen dat hij, nog eer de europeesche reis aanving, die grootere reis

zou aanvaarden, welke een onbepaald verlof en de eeuwigheid met zich brengt. *Quand on est mort, c'est pour longtemps.*

Niemand, toen hij op den laatsten des jaars 1851 zijn terugreis naar Europa aanvaardde, durfde hem een tot weerziens! toe te roepen. Hij was nog slechts een schim, een reusachtig samenstel van knoken en zenuwen, vooral zenuwen. De hertog had orde op zijne zaken gesteld, Hergt was ook ditmaal zijn factotum geweest. Toch kwam er bij de inscheping nog iemand aanloopen met een beteekenisvol papiertje: *UEd. gelieve te betalen* 't Was een begrafenis-ondernemer, die (het bleek niet naar wiens opdracht) reeds van te voren een doodkist voor Zijne Hoogheid had gereed gemaakt. Dat moest een buitengewoon stuk werk wezen, want in zijn magazijn waren geen kisten voorhanden van zulke afmetingen als de lengte en de breedte van den hertog vereischten. Nu had deze hem evenwel een deerlijk koopje gegeven door niet te sterven, en waar moest hij nu met zoo'n buitenmodel doodkist blijven, die stellig niemand hem zou afkopen? Moest hij daarmee soms wachten totdat er weer eens zoo'n mannetjes-mensch zich het *air* van een stervende gaf? — dan kon hij lang wachten. Kortom, die kist was onverkoopbaar, en de hertog zou goed doen door ze voor alle gebeurtelijkheden maar met zich aan boord te nemen. Of anders moest de schâ vergoed worden.

Waarschijnlijk was de betrokkene destijds niet in een toestand om zulke reclames aan te hooren en kwam hem het incident eerst later ter oore. De kroniek meldt niet of de leverantie erkend werd als voor zijn rekening en risico, dan wel de speculatieve leverancier den raad ontving die kolossale kist maar aan te houden voor familie-doodkist, of voor iemand die, evenals de dichter Elias Anne Borger, vrouw en kind gaarne in dezelfde kist wilde hebben ¹⁾.

Het vermoeden ligt echter voor de hand, dat deze vooruitziende fabrikant zijne vordering wel onder zijne schoenen kon schrijven.

Behalve door Hergt en Schmidt werd de legerkommandant met verlof nog vergezeld door een Italiaan, den ritmeester Stampa, in de kwaliteit van adjudant. De zeereis deed hem goed, vooral

¹⁾ Ik heb mijn dochtertje opgegraven,
Toen 't pleit der moeder was beslist,
En legde 't in dezelfde kist; Enz.

(Aan den Rijn).

toen het schip noordelijker breedten bereikte. Gaandeweg voelde de zieke zich beter, de verteringsorganen herstelden zich, de eetlust begon terug te keeren. Maar dat zijn gestel en zijn lichaam zwaar gehavend waren, wist niemand beter dan hijzelf. Als om zijne familie daarop voor te bereiden schreef hij haar: „Ik ben schrikkelijk afgevallen en zie er zeer verouderd uit; mijn knevel wordt geheel wit en ik moet totaal het uiterlijk hebben van hetgeen ik ook ben: „een veteraan.”

Te Suez zond de onderkoning van Egypte hem een gala-koets, met een tolk en een franschen doctor; een tweede koets was voor het gevolg bestemd. Zoo bereikte hij na een vrij snellen rit door de woestijn de hoofdstad Cairo, vooreerst een terminus, daar hij in het belang van een geleidelijken overgang uit een warm naar een koud klimaat, Egypte als tusschenstation wilde benutten. Zijn gezondheid had zich nu weer in zoover hersteld, dat hij een aanzienlijk gedeelte des lands als toerist kon afreizen; de droge lucht van Opper Egypte verrichtte wonderen aan hem, de bacaviasche doodkist, indien ze al heimelijk mee aan boord was genomen, kon nu veilig ergens in een pyramide bij de sarkofagen van oude en uitgedroogde egyptische koningen worden gedeponeerd.

Ruim zes weken bleef hij in het land der Pharao's, bij den dag aansterkend; hij bezocht er tempels, ruïnen, pyramiden en rotsgraven, ook steden en dorpen in een land, dat alom bezaaid was met de gedenkteekenen van een geweldig verleden. Hergt vreesde dat hij zich zou overspannen, maar neen, hij kon onder dat alles nog schrijven: „habe einen starken Appetit”. Nog eer hij Triest bereikte had zijn krachtig gestel zich grootendeels hersteld. Doch was hij-zelf als uit de kaken des doods ontsnapt, zijn terugkeer zou niettemin droevig wezen: de booze Thanatos stond hem op te wachten. Reeds te Venetië ontving hij brieven uit Weimar, die hem de ernstige ziekte zijner vrouw meldden. Weinige dagen daarna kwam de opperjachtmeester von Hopffgarten zich aanmelden. „Daar is iemand uit Weimar”, berichtte Hergt. „Ik weet wat hij te zeggen heeft”, antwoordde de hertog, door zijn voor gevoel gewaarschuwd. „Laat hem binnenkomen”. De jobstijding was spoedig overgebracht: zijne *liebe Herzensmama* was gestorven.

Zoo dicht reeds bij het doel! — en niettemin, de dood was hem vóór geweest.

Als weduwnaar keerde hij in zijn vaderstad Weimar terug, en in het klepelen der klokken, die hem het welkom toeriepen, hoorde hij slechts de klanken der uitvaart, dat ernstige *Lied von der Glocke*:

Von dem Dome,
Schwer und bang,
Tönt die Glocke
Grabgesang.

Ernst begleiten ihre Trauerschläge
Einen Wandrer auf dem letzten Wege.

Ach! die Gattion ist's, die theure —

Hij overleefde haar nog een tiental jaren. Zijn vaderland en zijn huiselijke haard, waar 't nu zoo ledig was geworden, konden hem voorshands niet boeien. Hij begaf zich op reis, bezocht zijne gehuwde kinderen en, in Nederland aangekomen, den koning (Willem III) op het Loo, de koningin-moeder (Anna Paulowna) op Soestdijk, zocht daarna den minister van koloniën op in den Haag, met wien hij herhaaldelijk over de indische zaken confereerde. Daarop volgden reizen in Engeland, in Duitschland, maar Nederland, dit gevoelde hij, zou hem in 't eind behouden. Te meer nu, in het jaar 1853, zijne dochter Amelie in het huwelijk trad met prins Hendrik der Nederlanden, dezelfde die eenmaal als jeugdig zeeofficier zijn voorganger was geweest op Preanger bergwegen.

Hij had intusschen niet verzuimd de sommiteiten op medisch gebied over zijn kwaal te raadplegen, doch deze europeesche doctoren kenden de indische spruw slechts uit hunne boeken. De hertog vroeg hun advies, maar was reeds van te voren besloten om van zijne plannen op een spoedigen terugkeer naar Java geen afstand te doen. („Raad mij goed, zei de bruid, maar raad mij niet af.”) Zoo ernstig meende hij 't, dat hij te Mannheim meubels bestelde voor zijne nieuwe inrichting te Weltevreden. Daarbij zong hij overal den lof van Insulinde. Iedereen moest hooren welk een prachtig land het daar was, hoe weldoend het klimaat in de hooge binnenlanden, hoe oogbekorend de berglandschappen en hoe trotsch de vulkanen er waren, de bevolking ordelijk en onderworpen, de kleederdrachten schilderachtig, de outheden belangwekkend; voorts hoe frank en vrij men er leefde, te midden van eene vereeniging van oostersch en westersch comfort, en met welke leerzame loeri's en olijke aapjes men zich *ergötzen* kon.

Kwam de hertog op dat chapter, dan kon hij land en zand aan elkaar praten. Nu, hij hoopte er spoedig terug te wezen, en die spruw . . . het zou zich wel doeken. Hij was nu „doorgeziekt,” als een karbouw tegen de veepest.

Eindelijk gelukte het den aartshertog Stefan van Oostenrijk hem van zijn stokpaardje te praten. Langzamerhand namen andere besognes hem in beslag, de lijnen van het indische visioen werden zwakker, te midden van de hem zoo bekende en kunstlievende weimarsche omgeving scheen zijn geest op 't laatst andere banen te volgen. 't Laatst woog nog de gedenking: hoezeer het ruime indische traktement aan zijne kinderen te stade zou komen. Telken jare zóóveel in den indischen spaarpot.—

Ja, erkende de bedachtzame Hergt, als men daar nog vele jaren leeft . . . Maar met het vooruitzicht binnen 't jaar de kraaiemarsch te blazen in een land met zooveel booze ziekten, spruw en andere, zouden die voordeelen toch maar illusoir zijn.

Daar kwam opeens een brief van den minister van koloniën Pahud aan den legerkommandant-verlofganger met het verzoek zich over zijn terugkeer naar Indië met stelligheid uit te spreken. Weg waren op eens alle bedenkingen, en het *veto* der geneeskundige faculteit. Kalm weg schreef hij terug dat hij over een paar maanden gereed zou wezen om van Triëst te vertrekken, maar spoediger dan hijzelf gedacht had kwam hij op dit besluit terug. Het waren voornamelijk de berichten uit Indië, welke hem van inzicht deden veranderen. De gouverneur generaal Duymaer van Twist was voor hem niet hetzelfde wat Rochussen geweest was. Zijne geestverwante en vriendin, de beminnelijke mevrouw von Lützw, was gevallen als een offer van het indische strandklimaat. Zijn langjarige vriend en voormalige adjudant majoor Beyerinck was gepensionneerd, en op het punt om te repatriëeren. Het meest smartte hem nog het overlijden van generaal Périé. Meerdere Jobstijdingen voegden zich bij hetgeen de indische mail hem reeds kond had gedaan; hoe snel verwisselde toch de maatschappij in Indië hare bestanddeelen! 't Zou nu voor hem ook maar het beste wezen zich te laten pensionneeren.

Zoo gebeurde 't ook, in October 1853. Een 47 jarige krijgsmans loopbaan was daarmee afgesloten. Het volgend jaar benoemde Willem III hem tot lid van het Comité van Defensie; hij ging nu in den Haag wonen, in het Korte Voorhout, waar hij onder den rook van het koninklijk paleis op het Noordeinde was, waar

ook zijn schoonzoon prins Hendrik een zijner paleizen had dat hij af en toe bewoonde, telkens wanneer hij uit Luxemburg overkwam. In den Haag bevond hij zich tevens *au beau milieu* van voormalige europeesche en indische krijgsmakkers, van zooveel personen uitblinkend door geboorte, rang, talent of karakter, wier aangezichten hem gemeenzaam waren uit vroegere levensperioden; hier moest hij nu maar blijven.

Hofraad Hergt gaf bij de pensionneering zijns meesters na een zestienjarig secretariaat zijne betrekking op, en nam op verzoek van groothertogin Sofie van Weimar de leiding op zich van een instituut voor aanzienlijke jonge dames. De voormalige opvoeder van orang-oetan's beproefde zich nu op duitsche *Edelfräuleins*.

Sedert gingen de jaren rustig voorbij, bij afwisseling in het haagsche „Pensionopolis” en in zijn duitsch vaderland, dat hij vooral des zomers bezocht. Alleen bleven de kwalen, waarvan het vleesch de erfgenaam is, ook hem niet vreemd; hij begon te lijden aan eene blaasaandoening en aan . . . ouderdom.

Toen hij in 1862, in den Haag zijnde, door een aanval van borstwaterzucht gekweld werd, vond hij daar eene verpleegster in niemand minder dan in koningin Sophia. 't Mocht wel als een bewijs gelden hoezeer de „Sax,” die de krijgsmakker van Willem II geweest was en wiens dochter den broeder van den regeerenden koning huwde, tot *les intimes* behoorde. Hij herstelde in zoover dat hij zich voor een waterkuur naar Neuenahr kon begeven, van waar hij aan een vriend schreef: „Ik heb een flinken duw gehad; zes weken geloofden anderen en ook ikzelf niet anders, dan dat ik met de beenen vooruit mijn huis verlaten zou.”

Zijn nicht, de koningin van Pruisen, zocht hem te Neuenahr op en ontving aanstonds den indruk dat zij haren oom voor 't laatst gezien had. Toen de hoogbejaarde Alexander von Humboldt in zijne laatste dagen het bezoek van een bekend fransch reiziger ontving, voegde hij dezen bij 't afscheid toe: „Gij hebt op uwe reizen gewis vele bouwvallen ontmoet; thans hebt gij er een meer gezien”. Waarop de gevatte Franschman fluks bescheid deed: „Geen ruïne, maar een pyramide.” Van hertog Bernhard was dit echter kwalijk te zeggen. Hij geleek de schim van zijn vroegere ikheid. Was dit een pyramide, dan toch slechts een zoodanige waarin men lijken bijzet.

Nadat de badkuur zes weken geduurd had vertrok de bejaarde man, thans een zeventiger, weer naar *Liebenstein*, naar de lande-

lijke wijkplaats waar hij zulke gelukkige dagen gesleten had, maar waar het thans eenzaam was geworden sedert zijne vrouw grafwaarts werd gebracht en zijne kinderen gehuwd waren. Voorwaar, ook hij mocht zeggen: „Die schönen Tage von Aranjuez sind vorüber“. Een zijner indische kennissen, majoor Van Rees, vergezelde hem. Hergt, die hem bezocht, vond dat hij er uitzag gelijk hij te Batavia er uit had gezien, d. i. als iemand die terstond de opmerkzaamheid van een begrafenis-ondernemer tot zich moest trekken. De blaaskrampen traden weder in; en toch, steunend op een vroegere geneeskundige uitspraak, placht hij te zeggen wanneer de aanval voorbij was: „Goddank, een blaassteen heb ik niet“. (Na zijn dood vond men er drie).

Evenwel was hij zich volkomen bewust, dat zijn einde thans naderde. Hij zag het graf voor zich open, en zijn hart versaagde niet; maar deze zucht moest hem toch van de lippen: „Wenn nur das lange Hinsiechen nicht wäre!“ Daarin geleek hij Bilderdijk, toen die zich op zijn ouden dag ontboezemde:

„Nu ik ben moe genoeg van dat ding, dat men leven noemt, om met playsier af te stappen; doch dat staan op den wal eer de schuit afvaart en 't wachten tot de bengel luidt verveelt mij geweldig“.

Inzonderheid kostte het moeite den eigenzinnigen grijsaard te bewegen zijn medicijn in te nemen. In Indië, zoo betoogde hij dan, had hij ook op het uiterste gelegen en iedereen meende toen: hij zou dáár om raapzaad varen. Toch was hij beter geworden, alleen door klimaatsverandering en het volgen van een vasten leefregel; *zonder* artseni. De hem voorgeschreven amandelmelk kon hij op het laatst niet meer luchten of zien, noch liet hij zich naar het warme bad troonen — en de krampen herhaalden zich met steeds korter tusschenpoozen. Dr. Domrich zei 't hem vierkant in 't gezicht, dat hij niet kon begrijpen waarom Zijne Hoogheid verkoos slechter behandeld te worden dan de minste weimarsche daglooner. Hij (Domrich) zou zich moeten schamen wanneer hij op een armen drommel in dezelfde omstandigheden een zoo onvoldoende geneeskundige praxis wilde toepassen. Hierop liet de hertog zich gezeggen. Hij deed wat van hem verlangd werd, met de woorden: „Ik dank u; ik heb de menschen dikwijls de waarheid gezegd, zoowel hun die ze konden hooren als hun die ze niet konden hooren — ik kan het „Ich bin kein hoher Herr.“ —

Er kwam nog wel een vleugje van beterschap, maar het einde

was toch nabij. De ontroering bij het zien zijner kinderen, die naar de sterfkamer waren opgeroepen, moest de zieke boeten met eene reactie, die hem noodlottig was, of liever, die het einde verhaastte. „Ich bin ganz herunter“, fluisterde hij tot den arts. Deze uitte het vermoeden, dat het weerzien hem zeer aangegrepen had „Nur erfreut, nur erfreut“, was het antwoord. In zijn ziekenstoel zittende gaf hij eindelijk toe aan de dringende bede van zijn zoon Herman om zich te bed te leggen, maar, bedong hij, men moest hem met rust laten: hij zou er zelf wel ingaan. Alle pogingen echter om het zware lichaam uit den armstoel en op de been te krijgen, mislukten; telkens zonk hij machteloos terug...

Daar verzamelde de oude krijgsman op eens zijn laatste krachten. Aan zijne lippen ontvlood een kreet; nog eenmaal hoorde men de stem, waarmee hij onder het gebulder van Waterloo zijne bevelen had gegeven:

Herr Jesus, ich will ja!

En ziedaar, met een enkele ruk, kaarsrecht en met gebalde vuisten, stond hij overeind.

Het duurde slechts een oogenblik. De kaars was in de pijp gebrand en gaf haar laatste flikkering, maar in die flikkering verried zich een karakter. Deze duitsche hertog had in zijn naturel wel iets van die oude fransche ridders van het *ancien régime* welken, hun einde voelende naderen, begeerden dat men hun hunne wapenrusting zou aantrekken en in den voorvaderlijken zetel plaatsen opdat zij in 't harnas den dood mochten afwachten. Op den laatsten Juli 1862 werd dit bewogen leven besloten met een rustig sterfbed. Zijn lijk werd bijgezet in den grafkelder van zijn geslacht te Weimar, in hetzelfde gewelf waar het stoffelijk overschot van zijn vader, zijn broeder en zijn vrouw reeds rustte. Zijn eeresabel werd in den historischen Wartburg opgehangen, in één trofee met de zwaarden zijner voorvaderen Bernhard de Groote en Gustaaf Adolf, als, gelijk de levensbeschrijver het uitdrukt, „ein denkwürdig Wahrzeichen für die Nachwelt.“

Ook voor Indië heeft deze hertog-legerkommandant goede herinneringen nagelaten, ofschoon dan hoofdzakelijk wat hervormingen en verbeteringen betreft, welke hij gedurende zijn driejarig bevelhebberschap tot stand bracht. Doch in de indische krijgsgeschiedenis moest zijn plaats gering blijven. Het was hem niet gegeven in den O. I. Archipel daden te verrichten gelijk hij ze